

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE SAÇI GELENEĞİ

“Saçı” Tradition in Classical Turkish Literature

Yrd. Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU*

ÖZ

Klasik edebiyatımızın kaynakları; dini kaynaklar, İran esatiri ve yerli kaynaklar olmak üç grup hâlinde değerlendirilir. Bunlardan ilk ikisi İran, Arap ve Türk edebiyatlarında benzer kullanımlarla karşımıza çıkar. Yerli kaynaklar ise bu edebî geleneğin milli tarafını oluşturmaktadır. Bu bakımdan bunların değerlendirilmesi ayrı bir önem arz eder. Ayrıca bu tip araştırmalar, divan şiiri ile şairinin sosyal konumunu ortaya koyan çalışmalarlardır. Divan şiiri ile halk kültürü arasındaki mesafenin tespiti de yine bu tip çalışmalarla mümkün olacaktır.

Bu çalışmada, Türklerin Gök Tanrı inancını benimsediği dönemlerden bugüne kadar canlılığını sürdüren ve Türk kültüründeki devamlılığın bir göstergesi olan saç geleneğinin, klasik edebiyatımızdaki yansımaları üzerinde durulacak; saç kelimesinin metinlerde kazandığı anlamlar tasnif edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler

Klasik Türk edebiyatı, sosyal hayat, saç geleneği.

ABSTRACT

Sources of Classical Turkish Literature is examined by groups named religious sources, Persian legends and local sources. First two of them has parallel usages in Persian, Arabic and Turkish literatures. Local sources are formed by national elements in this literary tradition. In this regard to be examined of this sources is very important. Besides this kind of works put forth the position of Divan poems and poets. The distance between Divan poem and folk culture also can be fixed by this kind of works.

In this work tradition of “saçı” which continues from the ages of “Gök Tanrı” religion to present and also is a indicator of Turkish culture’s continuity will be examined according to classical Turkish literature, meanings of “saçı” word in various texts will be tried to classify.

Key Words

Classical Turkish Literature, social life, tradition of “saçı”

Bir subh-dem ki sūr-ı güle ebr-i nevbahâr
Gönderdi jâleden saçılık dürr-i bi-şümâr
Nev’î

Giriş:

Biz Türklerin Gök Tanrı inancını benimsediğimiz devirlerden beri uyguladığımız geleneklerden birisi olan saç, sözlüklerde “*Düğünlerde damat tarafından gelinin başına serpilmesi gelenek hâline gelmiş olan para, buğday, çiçek, kuru yemiş gibi şeyler*” (Pakalın 1993: 77; Kestelli 2004: 406; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*: 2397; *Türkçe Sözlük*: 1674) ve “*Geline verilen hediye, davetlilerin getirdikleri düğün hediyesi, düğün armağanı*” (Pakalın 1993: 77; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*: 2397; *Türkçe Sözlük*: 1674) anlamlarına gelmektedir.

Moğollarda “*saçu*” şeklinde söylenen Türkçe kökenli bu kelime, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde “*sepmek*”, Başkurt Türkçesinde “*sasiv*”; Kazak Türkçesinde “*şaşuv*”, Kırgız ve Tatar Türkçesinde “*çaçû*”, Özbek Türkçesinde “*saçmak*”, Uygur Türkçesinde “*çamçak*” (Ercilasun vd 1991: 730-731) şeklinde Türk topluluklarının kullandığı ortak bir terimdir.

Eskiden yabancı aile veya soya mensup bir kızın, kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi (İnan 1995: 167) ve Tanrı ile ata ruhlarını kazanmak ve onları memnun etmek için (Yaşa 2003: 41) kurbanlar kesilip saçı saçılırdı. Bazen de birtakım tabiat olayları karşısında saçı saçma ihti-

* Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. orkurt2@gmail.com

yacı duyulurdu. “*Tuva Türkleri yıldırım ve şimşek çaktığında saçı saçarlar. Çin kaynaklarının Uygurlar hakkında verdikleri bilgilere göre, onlar yıldırım düşmesinden hoşlanırlardı. Gök gürledikçe bağırıp, çağırırlar ve göğe ok atarlardı. Bir yıl sonra yıldırım düşen yerde toplanıp, bir koyun keserek oraya gömerlerdi.*” (http://www.geocities.com/masal_bekcisi/samanizm_eski_turk.htm).

Saçılan nesnelere, topluluğun değişik zamanlarda ürettiği ve kendileri için önemli olan ürünlerdir. Bunlar avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti; çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağı; çiftçilik devrinde darı, buğday, meyveler ve altın, para, mücevher gibi kıymetli şeylerdir (İnan 1995: 167).

Müslüman Türklerde saç geleneğiyle ilgili ilk uygulamalar, Karahanlı ve Oğuz Türklerinde görülmektedir. Selçuklulardaki saç geleneğine benzeyen bir uygulama Karahanlı Türklerinde de görülmektedir. Karahanlılar, “gelin indirme” törenlerinde -bugün de birçok yerde yapıldığı gibi- gelinin attan inip eve gidişi esnasında başına para ve değişik hububat saçarlardı (Yaşa 2003: 41). Alparslan da kızının halife ile olan düğününde, iki yanındaki iki tabaktan kendi eliyle saçılar saçmıştır (Köymen 1992: 308).

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi önceleri genellikle düğün törenlerinde icra edilen saç geleneği sonraki zamanlarda tüm sevinç gösterilerinde uygulanmıştır. Bunlara Sultan II. Kılıçarslan’ın ölümü üzerine veliaht olan küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta çıkışı esnasında başının üzerine para saçılması (İbni Bibi 1996: 39); Harzemşahlar Devleti sultanı Alaaddin Tekiş (1172-1200) başkent Hamedan’da Abbasi Halifesinin elçilerini kabul ederken ayaklarının altına atlas serip başlarından altın saçması (Kafesoğlu 1956: 136) vb. hadiseler örnek olarak verilebilir.

Saçı geleneği, Türk kültüründeki sürekliliğin bir göstergesi olarak Osmanlılarda da devam etmiştir. Padişah tahta çıkınca valide sultan büyük bir törenle saraya getirilir, devlet büyükleri yerlerini alır ve yol boyunca yeniçeriler dizilirlerdi. Valide sultanın arabası yeniçeri ağasının yanına gelince durur, hilat giydirilir, bu arada fakirlere para verilir ve valide sultan da halka altın saçardı (Taneri 1997: 193).

Saçı geleneği, geline getirilen hediyeye anlamında da uygulanmıştır. Âşıkpasazâde, tarihinde Köse Mihal’in kızının düğününü şöyle anlatmaktadır: “*Etrafın kafirlerine ve tekfurlarına okuyucular gönderdi. Ve Osman Gazi’yi dahı okudu. Ve hem tekfurlara dahı haber gönderdi kim gelin bu Türk ile aşına olun kim bunun şerrinden emin olasız. Vade olundığı gün geldiler. Mübalağa saçular getirdiler. Osman Gazi cemisinden sonra geldi. Eyü halılar ve kilimler ve sürüyle koyunlar getürdi. Ve illâ Osman Gazi’nün saçusını gayetle beğendiler.*” (Akt. Eröz 1977: 177).

Bu geleneğin devam etmesinde Türkler arasında en yaygın din olan İslam’ın olumlu etkisi olmuştur. Zira İslam’ı benimsemiş Türk topluluklarının eski inanç ve geleneklerinden pek çoğu İslamiyet’le rahatlıkla uyum sağlarken, bazı çatışan hususlar da bu yeni dinden alınan motiflerle beslenerek devam ettirilmiştir. Bu bağlamda saç geleneği İslamiyet’teki benzer uygulamalarla birlikte sehâvetle de birleştirilmiştir.

İslam öncesi Türk kültür hayatının önemli bir uygulaması olan saç geleneği, ufak tefek bazı değişikliklerle bugün de Türk dünyasının pek çok yerinde varlığını canlı bir şekilde devam ettirmektedir¹.

Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği:

Genellikle şehirlerde ve daha eğitimli kimseler arasında yaygınlık gös-

teren klasik Türk edebiyatı, başlangıcından beri ekseriyetle İran ve Arap kaynaklarından beslenmekle birlikte kültürümüze has birçok değeri de ürünlerinde malzeme olarak kullanmaktan geri durmamıştır. Bu, hem Türk kültürünün güçlü bir yapısının olduğuna hem de kültürel değerlerin süreklilik arz ettiğine işaretler.

Bu kültürel değerlerden birisi de saç geleneğidir. Klasik Türk edebiyatındaki manzum ve mensur birçok eserde aşağı yukarı benzer manalarda olmak üzere saç geleneği şu birkaç şekilde işlenmiştir:

1. Saçı kelimesinin gelenekteki uygulamalarına paralel olarak klasik Türk şiirinde de en çok kullanıldığı anlamı; düğün, gelin ve damat kavramları etrafında kazandığı anlamlardır.

Saçı geleneğinin, Türk dünyasının muhtelif coğrafyalarında bugün de uygulanmaya devam edildiği şekliyle yani, gelin ve damadın birlikte yeni evlerine girdikleri sırada damadın yakınlarından birisi tarafından her ikisinin başlarının üzerinden o günün şerefine yaptıkları saçının bir benzeri Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev* mesnevisinde şöyle tasvir edilmektedir: Hürmüz rakiplerinden kurtulmuş, Gül'e kavuşmuş ve bir elini Gül'ün boynuna salıp bir eline de dolu bir kadeh almışken Şükûfe onların üstüne akçe ya da beyaz güllerini (akça) saçmaktadır:

Oturmuş Hürmüz-i bi-dil şahâne
Gül almış dikenini salmış yabâne
Bir elini Gül'ün boynuna salmış
Bir eline tolu bir câm almış
Nice kim her birisi câm içerdii
Şükûfe üsdine ahça saçardı

(Tutmacı, 1561-1563)²

Şeyhî'nin aşağıdaki beytinde ise yeryüzü rengârenk kıyafetleriyle bir gelin, saba saçıcıya, yağmur gül suyuna, bulut da sabanın saçtığı gül suyu ile dolu bir şişeye benzetilmiştir:

Müzeyyen oldu yine yer arüsü rengârenk
Saçar sabâ yüzüne ebr şişesiyle gülâl
(Şeyhî, K.15/6)

Rumelili Divan şairlerinden Hayalî Bey'in Kanunî Sultan Süleyman övgüsünde yazdığı "Şekil Kasidesi"ndeki bir beytinde de lale al duvağıyla bir geline, bahçedeki her bir nihâl de yağmur gibi saçılar saçan saçıcıya benzetilmektedir:

Nitekim lâle ola al duvağı ile arüs
Her nihâl akçe saça üstüne bârân-şekil
(Hayalî Bey, K. 8/32)

18. yüzyıl şairlerinden Şânîzâde Atâullah ise Sultan Selim Han'ın övgüsünde yazdığı bir şitâyesinde yeryüzünü bir geline, bulutu damada, yağın yağmur veya karı da gelinin başından saçılan saçıcıya benzetmektedir:

Sehâbın agzı sulandı bu zîver-i çemene
Arüs-ı arza saçı virdi hayli dürr-i yetim
(Şânîzâde Atâullah, K. 1/4)

Hüdâyî'ye ait aşağıdaki beyitte de bahar mevsimi bir damat, lale gelin, bahçe ise düğünün yapıldığı yer olarak nitelendirilmiştir:

Saçı cevâhir üstüne dâmâd-ı nevbahâr
Bâga 'arüs-ı lâle gelince ayak ayak
(Hüdâyî, G. 97/3)

Süheylî'nin beytinde de yine lale bir geline, jale (gözyaşı) paraya, gonce damada benzetilmektedir. Gül ise bu düğünün davetlilerinden birisidir:

Jâle nakdini 'arüs-ı lâleye sarf eyledi
Gonçenün dâmâdına bezl eyledi mâlini gül
(Süheylî, G. 199/2)

Aşağıdaki beyitlerde de gelin, damat ve saçıyla ilgili güzel benzetmeler yer almaktadır:

'Arüs-ı goncenün başına gerdün akçeler saçdı
'Aceb mi üstüne murgân-ı gül-şen itşeler gavgâ³
(Hâletî, K. 8/16)

Sanmanuz bâga gelüp çiçek döker bād-ı sabâ
Nev-'arûs-ı gonceye akçe saçar bād(â)mlar⁴
(Fasîhî, G. 137/2)

Şafak rûy-ı arûs-ı mihre bir gülgün tutuk asdı
Kevâkib saçıvirdi bi-nihâyet gevher-i yektâ⁵
(Sâbit, K. 1/2)

2. Gelenekte sadece düğünlerde değil sair zamanlarda da sevinçli bir haber, bir müjde geldiğinde saç yapılmaktadır. Bu gelen, sevgili olabileceği gibi gelişle o belde ve mekâmı teşrif eden hükümdar da olabilir:

Bâkî nisâr-ı hâk-i kadem kıl vücûdunu
Şol günde kim irişe gele müjde-i kudûm
(Bâkî, G. 326/5)

Üstine her dıraht 'aceb mi saçarsa sîm
Gül den getürdi bâga kulak müjdesin nesim
(Hâletî, Mf. 311)

3. Saçı kelimesinin en önemli anlamlarından biri kuşkusuz düğüne davet edilen (okunan) kimselerin, bu okuntuya cevaben getirdikleri hediyelerdir. Nev'î'nin Sultan Murad'ın düğününü anlattığı suriye kasidesinden alınan aşâğdaki beytinde, gülün düğününe davet edilen bahar bulutu, bir sabah vakti jaleden yapılmış sayısız inciye saçılık olarak göndermiştir. Yani yağmur yağmıştır:

Bir subh-dem ki sûr-ı güle ebr-i nevbahâr
Gönderdi jâleden saçılık dürr-i bi-şümâr
(Nev'î, K. 13/1)

Saçı, Türk edebiyatının ümmî şairlerinden Mürekkepçi Enverî'nin dilinde ise sevgilinin amber kokulu saçlarıdır. Âşık öldüğünde, sevgilisinden güzellik metândan olan amber kokulu saçlarını armağan olarak mezarının üstüne saçmasını istemektedir:

Ölürsem üstüme saçıl sa gîsû-yı anberden
Metâ'-ı hüsn-i dil-berden mezâra armağan olsa
(Enverî, G. 247/4)

Hâletî'nin Kapı Ağası Gazanfer Ağaya verilen kasidedeki beytinde de sevgilinin gelişini haber veren sabanın

başına, gül bahçesinin çiçekleri tarafından saç yapıldığı ifade edilmektedir:

Sabâ hâk-i rehûn peygâmın irgürmiş meger bâga
Başına akçe saçdı cümle ezhârî gülistânun
(Hâletî, K. 30/11)

4. Saçının metinlerde kazandığı anlamlardan birisi de bedel/kefalettir. Bedel ya da kefalet bir suç karşılık verilen/yapılan bir bağlıştır. Türkçenin en eski metinlerinden biri olan *Divânü Lügati't-Türk*'te bu anlama gelen "Alt ederek yakaladığı bir adamı anlatarak ona diyor ki: Beni gördün de neden kaçmadın? Niye Yamar suyunu geçmedin? Niçin malını saçarak başını kurtardın? Artık seni sırtlan yesin." (DLT-I: 79-80) şeklinde bir ifade yer almaktadır:

Körüp neçük kaçmadıg
Yamar suwin keçmeding
Tavarıngnı saçmadıg
Yesün seni ar böri
(DLT-I: 79)

5. Türk kültürünün en eski uygulamalarından biri olan saçı, Klasik Türk şiirinin bazı örneklerinde ise birtakım tabiat olaylarına benzetilmiştir. Bunlar kimi zaman bir yağmur, kimi zaman bütün şehri kaplayan bir kar yağışı, kimi zaman da bütün güzelliği ile arz-ı endâm eden bahar mevsimidir. Birçok şair, kışın yağın bembeyaz kar ve bahar mevsimiyle birlikte tabiatı sıkça rastladığı allı beyazlı çiçekleri saçı geleneği ile ilişkilendirmiştir.

15. yüzyılın üstat şairlerinden Necatî Bey'in beytinde adeta baharın gelişini kutlayan bahar bulutu yeryüzüne yağmuru saçı olarak saçmakta ve tabiatın yeşermesine katkıda bulunmakta; Ahmedi'nin Emir Süleyman için yazdığı kasidesinde ise yağmur, bulutun toprağa saçtığı inci olarak karşımıza çıkmaktadır:

Saçdı zemine cün yine ebr-i bahar âb
Kıldı cihân yüzini yine sebze-zâr âb
(Necâtî, K. 5/1)

Saçar topraga dürr ü güher bulıt
Savurur yile müşğ ü ‘anber çiçek
(Ahmedî, K. 48/14)

Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi saçılan nesnelere, insanların imkânlarıyla ilgili bir husustur. Nevî de şitâiyyesinde aslında nevrüzün yaklaştığını, onu karşılamak için baharın akçe gibi çiçekler saçması gerekirken, feleğin kışın hükmünü sürdürmeye çalıştığını ve (saçı olarak) hâlâ kar yağdırdığını ifade etmektedir:

Nevrüza karşı saçdı felek berf-i bî-şümâr
Lâyıkdur akça saçmaga hakkâ ki nevbahâr
(Nevî, K. 26/1)

Türk edebiyatının 16. yüzyıldaki sultânü’ş-şu’arâsı olan Baki’de ise yağın kar, felek tarafından saçılan gümüşler olarak düşünülmemektedir:

Zemine dâmen-i ebr ile saçdı simi felek
Bu hâleti göricek mâ’il oldı taze nihâl
(Baki, K.21/4)

Karın rengi de kimi zaman şairlere ilham kaynağı olmuştur. Etrafının bembeyaz karlarla kaplı olduğunu gören Mostarlı Ziyâ’î, Fahrü’l-ümerâ Hasan Bey’e yazdığı şitâiyye kasidesinde, Cenab-ı Hakk’ın yağdırdığı bu karı görünce felek şahının (mutluluktan) akça para saçtığını sandığını söylemektedir:

Karlar yağdırıcak sun`-ı Hudâ-yı Cebbâr
Akça pul saçdı sanurdum şeh-i gerdün gûyâ
(Hasan Ziyâ’î, K. 2/6)

Arpaemînzâde Sâmî de İstanbul’da yaşanan soğuk bir kış mevsimini tasvir ettiği ve Sultan III. Ahmet vafında yazdığı şitâiyye kasidesinde, karakışta yağın bu karların aslında kar olmadığını, adeta feleğin şanını yüceltmek için İstanbul’un üstüne çil çil akçe saçtığını ifade etmektedir:

Degül berf üstüne çil akçe saçdı erba’in içre
Sıtanbuluñ felek ta’zîm-i şânın eyleyüp icrâ
(Sâmî, K. 7/2)

Mirza-zâde Sâlim’in manzum sergüzeştânemesinde, sabahın olmaya, güneşin doğmaya yüz tuttuğu bir zamanda (seher kuşu gülşene geldikçe) papatyaların çil çil akçe saçtığı söylenirken, sarı sarı renkleriyle papatyaya saçılan altınlara benzetilmektedir:

Gülşene murg-ı seher vardıkça
Ukhuvândan saçılır çil akça
(Sâlim, 37/27)

Bahar mevsimi ve havanın güzelliği ile saç geleneği arasında ilişki kuran şairlerden biri de Diyarbakırlı Lebîb’dir. Hava o kadar güzeldir ki saba bunun şerefine badem çiçeklerini saçarak saçmaktadır. Saba yelinin etkisiyle savrulan çiçek yaprakları sanki yeniçeriler saçılan maaş gibidir:

Sabâ çil para saçdı gülşene ezhâr-ı bâdâmı
Hevâ gûyâ mevâcib-dâde-i Bektâşiyân oldu
(Lebîb, K. 6/ 8)

Saçı ile birlikte düşünülen bir başka tabiat olayı da çiğdir. Şairler, çiğ tane tane oluşu ve berrak rengi ile saç geleneği arasında bir ilgi kurmuşlardır. 1582 yılında III. Murad’ın şehzadesi III. Mehmed için yapılan ve Osmanlı döneminin en muhteşem şenliği olan sünnet düğününü (Aslan 1999: 37) anlatan Gelibolulu Âlî’nin *Surnâmesi*’nde, bu düğünün saçısının, gülden ayrı düşmüş bülbülün hasret acısıyla döktüğü gözyaşlarından oluşan jaleler olduğu söylenmektedir:

Saçusu jâlelerdür ol sürün
Eşkidir andelib-i mehcûrun
(Gelibolulu Âlî, 30)

Mürekkepçi Enverî de sabahın erken saatlerinde goncalar üzerine düşen çiğ tanelerini, seher vaktinde Allah tarafından her tarafa saçılan çil çil akçelere benzettirir:

Jâle zanneyleme gülşende ser-i goncelere
İy gönül kudret-i Hak akça saçıp dur seheri
(Enveri, G. 286/3)

6. Saçı hangi amaçla yapılırsa yapılırsın özünde bir şeyler vermeyi, ikram etmeyi, hasılı cömertliği barındırır. Cömertlik ise sahip olunan zenginliğin bolca, sakınılmadan sarfıyla mümkün olur. Şairler saç kelimesiyle cömertlikleri arasında ilgi kurarken genellikle kendilerinin en önemli zenginlikleri olan şiiri saçtıklarını ifade ederler.

Söz üstadı olan şairler Türk kültürünün bu yaygın geleneğine bigâne kalmamışlar, onlar da söz hazinelerinden cömertçe sarf etmekten kaçınmadıklarını ifade etmişlerdir. Revânî'nin Sultan Selim methinde yazdığı kasidesinin fahriyye bölümünde yer alan bir beytindeki saç, yaratılış denizi (şairlik yeteneği) tarafından icad edilen ve bir cömertlik nişânesi olarak dağıtılan şiirdir:

Âleme dürlür saçar hâmem bu dem gavvâs olup
Bahr-i tab'umdur ki cûş itmiş durur deryâ yine
(Revânî, K.30/32)

Azmizâde Hâletî'nin beytinde de söz bir geline, şiir saçıya, şair ise bu saçığı saçan kimseye benzetilmektedir.

Nev'arûs-ı sühana Hâletî-i pâk-edâ
Saçı virdi nice dür nazm-ı güher-pâşından
(Hâletî, G. 630/5)

Nev'izâde Atâyî de kendi şairliğini övmek için dile getirdiği beytinde "Söz madeni bana o kadar [şiir] cevheri verdi ki ben onu etrafıma etek etek (bol bol) saçtım." diyerek bu vadede ne kadar cömert birisi olduğunu ifade etmektedir:

Virdi ol denli gına kân-ı sühan
Saçdım etrafıma dâmen dâmen
(Atâyî, 411)

Osmanlı hanedanına mensup divan sahibi şairlerden birisi olan Damat Mahmut Celaleddin Paşa (Âsaf), aşağıdaki beytinde şiir vadisinde yeni bir çağır aç-

tığımı, bu yoldaki cömertliğini göstermek için de bin çeşit çiçek saçtığımı söylemektedir:

Bir gülşen-i nev-zemin açdım
Bin türlü çiçek bu yolda saçdım
(Âsaf, Mukaddime 45)

7. Bu geleneğin önemli uygulama alanlarından biri de türlü vesilelerle yapılan kutlamalardır. Bunlar, daha ziyade cülûs kutlamaları olmak üzere, doğum, kudüm ve çeşitli muvaffakiyetlerdir.

Padişahın tahta cülûsu, bunlar içerisinde saçıyla kutlanan en önemli hadiselerdendir. Doğu toplumlarında öteden beri eski padişahın ölümü veya hal'i ile tahta çıkan yeni hükümdar, bu günün şerefine kullarına (askerler ile memurlar) ikramda bulunur, saç saçardı. Daha önceki Müslüman toplumlarda olduğu gibi Osmanlılarda da buna cülûs bahşişi denilmiştir (Pakalın, 1993:312).

Hoca Mes'ud, *Süheyl ü Nevbahâr*'da babası tarafından tahtın Süheyl'e bırakılması sonrasında yapılan bir tahta çıkış töreni ve bu törendeki saç saçma merasimini şöyle anlatmaktadır:

Didi bilinüz iy kiçi vü ulu
Çü kamunuz uslusuz u bilgili

Size oğlumu şah iderven bugün
Çü ol var durur ben niderven bugün

Pes agdurdu tahta dutuban elin
Kodu başına tâc u virdi elin

Güher incü altun saçu saçdılar
Yidi dün ü gün yidiler içdiler
(Mes'ud Bin Ahmed, 434-437)

Aynı eserde Nevbahâr'ın âşık olduğu Süheyl'i kendi halkıyla tanıştıtırıp, ona bağlanmalarını istemesi, onların da büyük bir memnuniyetle Süheyl'i kendilerine şah olarak kabul ettiklerini söylemeleri ve Nevbahâr'ın çok sevindiği bu haber üzerine saçı saçtığı da anlatılmaktadır:

Bu işden sevindi inen Nev-bahâr
Ki devlet mahallinde tutdı karâr

Çü berkitdi ahdi sözi açdılar
Çoh altun u incü saçu saçdılar
(Mes'ud Bin Ahmed, 5040-5051)

Hoca Mes'ud, ayrıca kahramanın tahta oturuşunu kutlamak için orada hazır bulunanların saçılar saçtıklarını ve çok mutlu olduklarını şu beyitlerle anlatmaktadır:

Sarâya ilettiler i'zâz ile
'Alem nakârayile hem sâz ile
Geçürdiler ü tahta oturdu
Nikâbını sanma ki götürdidi
Bezendi anun ile ol tâc u taht
Yine ana yâr oldu ikbâl u baht
Saçu saçdılar şâzılık itdiler
Mutî' oldılar ana yüz tutdılar
(Mes'ud Bin Ahmed, 3597-3600)

Abdülvâsi Çelebi'nin Halilnâme adlı eserinin miracı anlatan bölümünde de, Hz. Muhammed (a.s)'in semadaki kapıları birer birer geçtiği sırada Cebrail'in Peygamber'in gelişini kutlamak için saçılmasını yönündeki telkinleri anlatılmaktadır:

Oradan çün girü yürüyü geçdük
İkinci gök kapısına irişdük
Didi Cebrâyilem kapuyı açun
Muhammed biledür tiz saçu saçun
(Abdülvâsi Çelebi, 3227-3228)

İpsalalı Ebu'l-hayr, Mevlid'inde meleklerin Peygamberimizin doğumunu nasıl kutladıklarını tasvir ederken bu kutlamanın unsurlarından birisinin de saçı saçmak olduğunu söylemektedir. Bütün melekler dizi dizi gelip onu tavaf etmişler; huriler cennet kapısını açıp hep beraber ona saçı saçmışlardır:

Geldiler cümle melâik sâf sâf
Ka'be gibi itdiler anı tavâf

Hüriler cennet kapusını açdılar
Cümle gelüp ana saçı saçdılar
(Ebu'l-Hayr, 248-249)

Ahmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed için yazdığı "Güneş Kasidesi"nin bir bey-

tinde, gökyüzü tahtının, sabah sultanına makam olduğunu, güneşin de bu kutlu günün şerefine altın ve mücevher saçtığını söylemektedir:

Mesned-i sultân-ı subh oldu serir-i âsumân
Saçdı pirûze tabaklardan zer ü gevher güneş
(Ahmed Paşa, K. 19/2)

Figânî'nin İbrahim Paşa övgüsünde yazdığı kasidesinde de yine bir tahta çıkış sırasında yapılan saçıdan bahsedilmektedir:

Geçüp oturdu çü tahta o husrev-i gîti
Cihâna saçdı zer açup define-i medfün
(Figânî, K. 4/5)

Mirzazâde Sâlim de bir kasidesinde memduhunu överken, feleğin hizmetkârlarının onun teşrifinin verdiği mutlulukla yıldızlar kadar akçe saçtığını söylemektedir:

Makdem-i pâkine yıldız kadar akça saçdı
Şevk-ı teşrifi ile hâdim-i çarh-ı vâlâ
(Sâlim, K. 5/12)

Bakî'de ise kimi kutlamalarda bugün de uygulandığını gördüğümüz gül saçma geleneği karşımıza çıkmaktadır. Şair, renkli florileri bir mendil dolusu gül olarak tasavvur etmektedir:

Lutfundan irdi Bâkiye rengin floriler
Güya saçıldı meclise bir dest-mâl gül
(Bakî, G. 308/7)

Yenipazarlı Vâlî'nin *Hüsni ü Dil'*inde de saçı mutlu bir haberin müjdesi anlamında kullanılmaktadır. Dil'in yanından Hüsni'e haber getiren Nesim, Hüsni'nün kapısına müjde incisi ve mücevherini saçmaktadır:

Müjde dür ü gevherini saçdı
Gönli gözünü safâdan açdı
(Vâlî, 2891)

Önemli birinin şehre gelişi sırasında bugün yapılan uygulamalardan birisi, misafirin geçişi sırasında üzerinden gül saçılması veya konfeti atılmasıdır.

Tacizâde Cafer Çelebi de bir kasidesinde, “gülün avucunu altınla doldurup, hükümdar bahçeye geldiğinde ayaklarına saçacağı” söylemektedir:

Avcım pür-zer idüb gül didi kim ol serverün
Bâğa geldükçe ayagına nisâr itsem gerek
(Cafer Çelebi, K. 19/30)

Cafer Çelebi, bir başka kasidesinde ise sultanın bahçeye gelişini sabanın haber verdiğini, nergisin ise elindeki diremleri (para) bu gelişin şerefine saçtığını ifade etmektedir:

Çün gülistâna kudûmun haberin virdi sabâ
Anun üstüne nisâr itdi diremler nergis
(Cafer Çelebi, K. 28/32)

Lâmi’î Çelebi’nin Ferhad-nâme’sinde de sevgilinin gelişinin görülmesi üzerine elde avuçta ne varsa saçıldığı söylenmektedir:

Görüp ol hüsn ilinün şeh-süvârın
Bir elden saçdı hâk-i pâye varın
(Lâmi’î, 3176)

Saçı geleneği, klasik Türk şiirinin son dehası Şeyh Gâlib’in dilinde ise devlet tarafından yapılan bir kutlamada atılan havai fişektir. Şair, “Âşıklar, ney fiskiyesinden inilti kıvılcımı saçıp, âh fişegi ile saray düğünü yapmaktadır.” demektedir:

Şerâr-ı nâleyi fevvâre-i neyden saçıp uşşâk
Fişeng-i âh ile sûr-ı hümâyun eylemişlerdir
(Şeyh Gâlib, G. 45/5)

8. Divan şiirinde âşğın sahip olduğu ender zenginliklerden ve sevgiliye aşkını ifadeye aracılık eden özelliklerinden biri olan gözyaşı da birçok şairin dilinde saçı olarak nitelendirilmiştir. Bakî,

Jâle-veş bezme varumuz saçalum
Zeri gül gibi der-miyân idelüm
(Bakî, G. 328/2)

diyerek tek varı olan gözyaşlarını sevgili uğruna saçmayı arzuladığını ifade ederken, Abdolvâsi Çelebi, Allah’ı tanı-

mayı, peygamberlerin ahvâlini bilmeyi dileyenlerin bu arzu uğruna gözyaşı dökmeleleri (saçı saçmaları) gerektiğini söylemektedir:

İ benden enbiyâ hâlin soranlar
Çalabun hikmetinden iş görenler

Gelün sıdk ile dinlen bu kelâmı
Kim olsun üstümüze Hak selâmı

Bu cân üstüne gönül gözü açun
Bu ten gözinden ana saçu saçun
(Abdolvâsi Çelebi, 335-337)

Nev’înin aşağıdaki beytinde olduğu gibi bazen de fakir kimselerin varlıklı kimseler gibi saçı saçmaya özindikleri, fakat bu imkânı bulamayınca saçı niyetine gözyaşlarını saçtıkları dile getirilir:

Yokdur vazifesi ki mühimmata sarf ide
Akça yirine gözleri yaşın ider nisâr
(Nev’î, K. 53/10)

Âşğın içinde bulunduğu fakr u zaruret ile herkes gibi saçı saçma arzusu içinde olduğuna dair bir beyit de Şeyh San’an Mesnevisi’nde geçmektedir. Şeyh Abdürrezzak’ın aşkının anlatıldığı bölümde, onun içinde bulunduğu durum şöyle ifade edilmektedir:

Çeşm-i dilber gibi bimâr oldı
Gönli efkâr ile efgâr oldı

Zeri yog idi kıla yâre nisâr
Zer gibi kıldı tenin zâr u nizâr

‘Âşka bakmaz imiş dilberler
Cism-i zerdini meger zer sanalar
(Hasan Ziyâ’î, 763-765)

17. yüzyılın Sebki Hindî şairi Nâilî’nin aşağıdaki beytinde de görüldüğü gibi, saçı sadece mutlu günlerde, kutlama maksadıyla yapılan uygulamalardan biri değildir. Tasavvufi anlayışa uygun olarak ölümü sevgiliyle kavuşma günü ya da meşhur ifadesiyle şeb-i arûs olarak kabul eden şair, Kerbela şehidi Hz. Hüseyin için yazdığı na’inde “*Yakut tabağa inciler dizip (senin) matem gü-*

nünde gözden saçalım.” derken bir ölünün arkasından dökülen gözyaşlarının da saç olduğunu dile getirmektedir:

Arûs-ı mâtemine dideden nisâr edelim
Dizip tabakçe-i yâkûta la'l ü mürvârid

(Nâilî, K. 7/42)

9. Yukarıdan beri ifade edildiği gibi saç kişi ve kültürlerin sahip oldukları kıymetli varlıklarından herhangi bir karşılık beklenmeksizin yapılan sarftır. Kimi bunu maddi birtakım imkânları harcayarak gerçekleştirirken kimi de aşağıdaki beyitte olduğu gibi sevdiği kimse için dua ederek gerçekleştirebilir:

Düzelüm çok du'âlar ana lâyık
Ki görşün sevsün imrensün halâyık

Senâmun medhimün kânun açaşayn
Duâmı üstüne saçu saçaşayn

(Abdülvâsî Çelebi, 164-165)

10. Mürîdî, *Pend-i Ricâl* adlı mesnevisindeki *münâcatında*, Allah'tan rahmet kapılarından birini kendisi için açmasını; marifet cevherini de mükâfat (saçı) olarak talep ettiğini dile getirirken; Abdullah Bosnavî de *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'de yer alan bir beytinde Allah'ın rahmetinin de bir nevi saç olduğunu söylemektedir:

Kıl Mürîdî müznibe 'afvun 'atâ
Eylemişdür 'aşkuña câmn fîdâ

Kılma mahrum hazretünden yâ Vedüd
Feyz u fazluñdan bize ihsân u cüd

Bâb-ı rahmetden birin üstüne aç
Ma'rifet gevherlerinden saçu saç

Sen Rahimsin rahmetün çok bi'-aded
İrgür iy Hak rahmetün sen kılma red

(Mürîdî, 2328-2331)

Ba'de fikret kanadın açuban
Âleme rahmet saçusun açuban

(Abdullah Bosnavî , 2506)

11. Süheylî'nin aşağıdaki beytinde ise saç, herhangi bir işte başarısı veya kabiliyeti olan birisine verilen ödüldür. Şair, baharın meclisinde üzerine akçe

saçsa yerinin olduğunu, zira onun kendisi gibi bir şarap içeni bulamayacağını söyler:

Akçalar kılma nisâr üstüme bezmünde n'ola
Görmedi bencileyin rind-i mey-âşâmı bahar

(Süheylî, G. 91/4)

Bilindiği üzere her ne sebeple olursa olsun saçının bir saçanı bir de bunun toplayanı/devşiricisi vardır. Bunlar düğünde yapılan saçılarda çoğu zaman çocuklar olurken, padişahın tahta çıkışı şerefine saçılan cülus saçısında ise yenîçeriler olur. Ama her hâlükârda bu saçıya, yapılan bu ihsan ve himmete ihtiyacı olanlar tarafından toplanır. Nedim'in İstanbul vafında İbrahim Paşa övgüsü yaptığı kasidesinde bu toplayıcı/devşiriciyi ihtiyar felek olarak nitelendirmektedir. Hatta, gece gündüz saç toplayan feleğin boyu, bu sebeple iki büklümdür:

Devşirmededir saçdığı ihsanı şeb ü rüz
Pir-i feleğin anun için kaddi dutadır

(Nedim, K. 22/19)

Tâcizâde Cafer Çelebi'nin aşağıdaki beytinde ise bulutun saçtığı saçıyı etekleriyle toplayan, bahçedeki çiçeklerdir:

Dâmen açmış şükûfeler bâğa
Ebr gevher-nisâr oldu-ğün

(Cafer Çelebi, K. 8/17)

SONUÇ

Son zamanlarda divan ve mesnevi gibi klasik edebiyat ürünlerinin muhtevası üzerinde yapılan çalışmalarla klasik edebiyatla halk edebiyatının müşterekleri ortaya konulmuş, böylelikle klasik şiirdeki sosyal hayata dair hususların tahminlerin çok üstünde olduğu ortaya çıkmıştır.

Biz de bu çalışmayla Türk kültürünün eski ve köklü uygulamalarından birisi olan saç saçma geleneğinin klasik edebiyat metinlerine yansımaları ve bu

metinlerde kazandığı anlamları tasnif ederek değerlendirmeye çalıştık.

Yapılan tasnif ve değerlendirmeler neticesinde birçok geleneksel uygulamalar gibi saç geleneğinin de İslamiyet öncesinden Osmanlı dönemine kadar canlı bir şekilde devam ettiği görülmüştür. Klasik Türk edebiyatının farklı yüzyıllarında eser vermiş şairler, bu kavramın gelenekteki düğün, gelin, damat ve hediyeler kavramları etrafındaki anlamlarını sıkça ifade etmekle birlikte, saç ile birtakım tabiat olayları, kutlama, ödül, vs. arasında da ilgiler kurarak benzetmelere konu etmişlerdir.

NOTLAR

- 1 Bu konuyla ilgili olarak Bk. Köksal 1996.
- 2 1. Örnek beyitlerin sonunda yer alan kısaltmalar, bu beytin ait olduğu nazım şeklini (K.: kaside, G.: gazel, Mf.: müfred); rakamlardan ilki, manzumenin alındığı kaynaktaki sırasını; ikincisi ise beyit numarasını ifade eder. Mesnevilerden alınan örneklerde ise sadece beyit numaraları belirtilmiştir.
2. Örnek beyitlerin imlâsında, iktibas edilen çalışmadaki şekline sadık kalmıştır.
- 3 Felek gonca gelininin başına paralar saçtı. Bahçedeki kuşlar onun üzerinde kavgaya etseler [onun üzerine üşüşseleler] şaşılır mı?
- 4 Saba rüzgârının bağa gelip çiçek döktüğünü zannetmeyin. Bademler yeni gonca gelinine para saçmaktadır.
- 5 Şafak, güneş gelininin yüzüne gül renkli bir duvak astı. Yıldızlar sayısız ve eşsiz mücevherler saçtı.

KAYNAKLAR

- Bekki, Salahaddin (1996), "Türk Mitolojisi'nde Kurban", *Akademik Araştırmalar*, 3: 16-28.
- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (1992). *Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Eroz, Mehmet (1977). *Türk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul: Kutluğ Yay.
- Gönüllü, A. Rıza (1986). "Saç Adetine Dair Notlar" *Türk Folkloru Dergisi*, 89: 9-11.
- Güler, Ali (2000). "Türklerde Saç Geleneği", *Bilge Dergisi*, 25: 22-26.
- Hoca Sadettin Efendi (1992). *Tacü't-Tevârih*, C. I, (Haz.: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- http://www.geocities.com/masal_bekcisi/samanizm_eski_turk.htm 09.08.2007.
- Ibn-i Bibi (1996). *El Evâmirü'l-Alâ'iyye Fi'l*

Umürü'l- Alâ'iyye (Selçuk-Nâme), (Çev: Mürsel Öztürk), C. 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Inan, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Yay.

Inan, Abdülkadir (1998). "Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri", *Zeki Velidi Togan'a Armağan, Makaleler ve İncelemeler*, C.1, Ankara: TTK Yay.

Kafesoğlu, Ibrahim (1956). *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara: TTK Yay.

Kafesoğlu, Ibrahim (1980). *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Kafesoğlu, Ibrahim (1996). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yay.

Kestelli, Raif Necdet (2004). *Resimli Türkçe Kamus* (Haz. Recep Toparlı vd.) Ankara: TDK Yay.

Köksal, Hasan (1996). "Türk Düğünlerinde 'Saç' Geleneği, buna Bağlı Ritler-Pratikler", *III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9-11 Ekim 1995*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Köymen, Mehmet Altay (1992). *Büyük Seçuklu İmparatorluğu Tarihi C. III*, Ankara: TTK Yay.

Ocak, Ahmet Yaşar (1983). *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi,

Onay, Ahmed Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (Haz. C. Kurnaz), Ankara: TDV Yay.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük (1996). İstanbul: MEB Yay.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul: MEB Yay.

Taneri, Aydın (1997). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: MEB Yay.

Tarama Sözlüğü (1996). C.V. Ankara: TDK Yay.

Turan Osman (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yay.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yay.

Yaşar, Recep (2003). "Selçuklularda Saç Geleneği", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 200: 41-43.

KULLANILAN METİNLERİN KAYNAKLARI:

Abdullah Bosnavî: BANKIR, M. Malik (2004). "Abdullah Bosnavî, Şerh-i Cezire-i Mesnevi (Metin-İnceleme-Sözlük)" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Abdülvâsi Çelebi: GÜLDAŞ, Ayhan (1996). Abdülvâsi Çelebi, *Halilnâme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Ahmed Paşa: TARLAN, A. Nihad (1992). *Ahmed Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

Ahmedi: AKDOĞAN, Yaşar (1979). "Ahmedi Divanı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Âsaf: CEYLAN, Ömür (1994). "Âsaf (Damad Mahmud Celâleddin Paşa): Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divân'ının Transkripsiyonlu Metni", Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

Atâyi: http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/234950_metin.pdf (25.10.2008), Nev'izâde Atâî, *Sohbetü'l-ebkâr*.

Bâki: KÜÇÜK, Sabahattin (1994). *Bâki Divânı*, Ankara: AKDITYK Yay.

Ca'fer Çelebi: ERÜNSAL, İsmail (1983). *The Life and works of Taci-zade Ca'fer Çelebi: With Critical Edition of His Divan*, İstanbul: İÜEF Yay.

DLT-I: *Divanü Lügat-it-Türk* (1985). (Çev. Besim Atalay), Ankara: TDK Yay.

Ebu'l-hayr: GÜNŞEN, Ahmet (2004). *İpsalalı Ebu'l-hayr, Mevlid (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yay.

Enveri: KURNAZ, Cemal- TATÇI, Mustafa (2001). *Ümmî Divan Şairleri ve Enveri Divanı*, Ankara: MEB Yay.

Fasihi: GÖKALP, Halûk (2001). "Fasihi Divanı: İnceleme-Metin," Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.

Figâni: KARAHAN, Abdülkadir (1966). *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figâni ve Divançesi*, İstanbul: İÜEF Yay.

Gelibolulu Âli: ARSLAN, Mehmet (1999). "Âli Sûrnâmesi", *Türk Edebiyatında Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*, Ankara: AKM Yay.

Hâleti: KAYA, Bayram Ali (1996). "Azmizâde Hâleti: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divân'ının Tenkitli Metni", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Edirne.

Hasan Ziyâî: GÜRGENDERELİ, Müberrâ (2002). *Hasan Ziyâî, Hayatı-Sanatı ve Divânı (İnceleme-Metin)*, Ankara: Kültür Bak. Yay.

Hasan Ziyâî: GÜRGENDERELİ, Müberrâ (2007). *Mostarlı Ziyâî, Şeyh San'ân Mesnevisi*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi Yay.

Hayâlî: TARLAN, Ali Nihad (1992). *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

Hüdâyi: TANYERİ, M. Ali- KAÇALIN, Mustafa S. (2004). *Hüdâyi, (Salâ Mushsı) Divân*, İstanbul.

Lâmi'i: ESİR, Hasan Ali (1998). "Lâmi'i Çelebi, Ferhad ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Lebib: KURTOĞLU, Orhan (2004). "Lebib Divanı (İnceleme-Metin-Sözlük)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

Mes'ud Bin Ahmed: DİLÇİN, Cem (1991). *Mes'ud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: AKM Yay.

Mürîdi: KILIÇ, Atabey (2005). *Mürîdi ve Pend-i Ricâl Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Di-*

zin) İzmir: Akademi Kitabevi Yay.

Naili: İPEKTEN, Haluk (1990). *Naili Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

Necâtî Bey: TARLAN, Ali Nihad (1992). *Necâtî Beg Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

Nedim: MACIT, Muhsin (1997). *Nedim Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

Nev'i: TULUM, Mertol-TANYERİ, M. Ali (1977). *Nev'i Divanı*, İstanbul: İÜEF Yay.

Revânî: AVŞAR, Ziya (07.11.2008) *Revânî Divanı*, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Tempdosyalar/235223_RevaniDivaniZiyaAvsar.pdf.

Sabit: KARACAN, Turgut (1991). *Bosnalı Sabit, Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.

Sâlim: INCE, Adnan (1994). *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim, Divân*, Ankara: YÖK Matbaası.

Sâmi: KUTLAR, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemini-zâde Mustafa Sâmi, Divân*, Ankara: Kalkan Matbaası.

Süheylî: HARMANCI, M. Esat (2007). *Süheylî, Divan*, Ankara: Akçağ Yay.

Şânizâde Atâullah: ÇİPİLOĞLU, Adviye Rabiya (2005). "Şânizâde Atâullah ve Divanı", Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Şem'i: KARAVELİOĞLU, M. Ali (25.10.2008). *On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'inin Divanı'nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi*, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Tempdosyalar/235222_prizrenlisemi.pdf.

Şeyhi: İSEN, Mustafa- KURNAZ, Cemal (1990). *Şeyhi Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.

Tutmacı: YOLDAŞ, Kazım (1998). "Tutmacı'nın Gül ü Hüsvrev'i: İnceleme-Metin", İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.

Vâlî: KÖKSAL, M. Fatih (2003). *Yenipazarlı Vâlî, Hüsn ü Dil*, İstanbul: Kitabevi Yay.